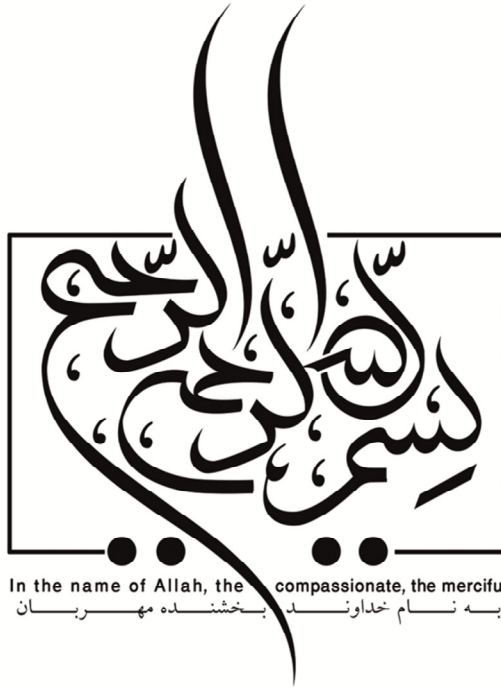

ضیایی، محمدرضا، ۱۳۵۹	سرشناسه:
تعامل حکومت شیعی فاطمیان با اقلیت‌های دینی و مذهبی / محمدرضا ضیایی	عنوان و نام پدیدآور:
قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۴۰۰	مشخصات نشر:
۳۷۳ ص: ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س م	مشخصات ظاهری:
۹۷۸-۶۲۲-۳۱۵-۰۰۶-۷	شابک:
پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ	مرجع تولید:
چاپ دوم: ۱۴۰۲	یادداشت:
کتابنامه: ص. [۳۴۷] - ۳۷۳	یادداشت:
فاطمیان / Fatimites	موضوع:
Fatimites -- Politics and government / فاطمیان -- سیاست و حکومت	
Religious minorities -- Egypt / مصر / اقلیت‌های دینی	
جامعة المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ	شناسه افزوده:
Almustafa International Translation and Publication center	شناسه افزوده:
۷/۹۵DT	رده‌بندی کنگره:
۰۲/۹۶۲	رده‌بندی دیویی:
۸۷۶۵۵۲۱	شماره کتابشناسی ملی:
این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است	

BP1318

تعامل حکومت شیعی فاطمیان با اقلیت‌های دینی و مذهبی

مؤلف: محمدرضا ضیایی

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ شمارگان: ۵۰۰

مراکز پخش

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸ تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴

تلفکس: (داخلی ۱۰۵/۰۵) +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵

◀ ایران، قم، بلوار محمد امین، سه‌راه سالاریه تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

✉ pub_almustafa pub-almustafa.ir miup@pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

● مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت ● مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری ● ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

تعامل حکومت شیعی فاطمیان با اقلیت‌های دینی و مذهبی

محمدرضا ضیایی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فراوری اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان گذاران این شجره طیّبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی، درگرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفی علیه السلام العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیرایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

پیش‌گفتار

پژوهش در زمینه تعامل حکومت‌های شیعی، پیشینه‌ای به درازای عمر دولت‌های اسلامی دارد. نظر به سیره و عملکرد دولت‌های اسلامی اهل تعامل، در پیکره جهان اسلام، شناخت شیوه‌های تعامل حکومت‌های اسلامی در عرصه‌های مختلف در قالب پژوهش‌های تاریخی با رویکرد ارائه راهکارهای مناسب جهت ایجاد وحدت و تقریب بین مذاهب مورد توجه کاوشگران تاریخ اسلامی قرار گرفته است.

در پرتو پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران و جامه عمل پوشاندن به منویات امام و رهبری، عرصه‌ای شگرف برای شناخت اسلام واقعی به جهان بشریت و زمینه‌ای برای تعامل حکومت‌های شیعه با دیگر مذاهب اسلامی فراهم گردید. نهادهای علمی و تحقیقاتی، از جمله جامعه المصطفی ع‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم العالمیه، تمام تلاش و همت خود را در جهت استفاده از این ظرفیت عظیم به‌کار گرفته و زمینه‌های لازم جهت گسترش و معرفی تعامل حکومت‌های شیعی و سنی در سطح بین‌الملل و جهان اسلام فراهم ساخته است.

«گروه تاریخ و سیره» پژوهشکده علوم اسلامی پژوهشگاه بین‌المللی

المصطفی ﷺ در این راستا و با در نظر گرفتن انواع شیوه‌های تعامل، طرحی را با عنوان «تعامل حکومت شیعی فاطمیان با اقلیت‌های دینی و مذهبی» در دستور کار قرار داد تا بر اساس آن پژوهشی در متون تاریخی و سیره صورت گیرد و با استناد به این متون، که از منابع معتبر و اصیل اسلامی شمرده می‌شوند، تعامل فاطمیان در دوره حکومت‌شان تحلیل و بررسی شود.

اثر حاضر که توسط فاضل محترم و پژوهشگر همکار گروه تاریخ و سیره جناب آقای «محمدرضا ضیایی» به انجام رسیده، در صدد ارائه تصویری روشن از تعامل حکومت فاطمیان با اقلیت‌های مذهبی و دینی است. ایشان ضمن بررسی اجمالی مبانی تعامل، زمینه‌های تعامل مثبت فاطمیان و ابعاد فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی تعامل فاطمیان با اقلیت‌های دینی و مذهبی و پیامدهای مثبت آن و در نهایت آسیب‌شناسی تعامل این دولت با اقلیت‌های مذکور را مورد پژوهش و واکاوی دقیق قرار داده است.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ ضمن تقدیر از تلاش ایشان در تدوین این اثر، از عنایت رئیس محترم پژوهشکده علوم اسلامی حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر عزالدین رضانژاد، مدیر محترم گروه تاریخ و سیره حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر حسین عبدالحمیدی و ناظر علمی اثر جناب آقای دکتر محمد دشتی و نیز از همکاری بخش‌های مختلف جامعه المصطفی ﷺ که امکان چاپ و نشر این پژوهش را در قالب یک کتاب فراهم کرده‌اند، تشکر و قدردانی می‌نماید.

فهرست

مقدمه	۱۵
فصل اول: مباحث مقدماتی	۱۹
تبیین مسئله، سؤالات و فرضیه‌های تحقیق	۱۹
۱. ضرورت تحقیق	۲۲
۲. اهداف تحقیق	۲۳
۳. پیشینه تحقیق	۲۴
۴. منابع تحقیق	۲۶
۵. مفاهیم	۲۷
الف) شیعه	۲۷
۱. شیعه در لغت	۲۸
۲. شیعه در اصطلاح	۲۹
ب) حکومت	۳۱
۱. حکومت در لغت	۳۱
۲. حکومت در اصطلاح	۳۳
۳. انواع حکومت	۳۴
- آریستوکراسی	۳۴
- دموکراسی	۳۵
- تئوکراسی	۳۵

- ج) تعامل _____ ۳۶
۱. تعامل در لغت _____ ۳۶
۲. تعامل در اصطلاح _____ ۳۸
۳. انواع تعامل _____ ۴۰
- د) اقلیت‌های دینی و مذهبی _____ ۴۱
۱. اقلیت‌های دینی _____ ۴۲
۲. اقلیت‌های مذهبی _____ ۴۶
- ه) فاطمیان _____ ۴۸
۱. نسب‌شناسی فاطمیان _____ ۴۹
- _____ صحت نسب فاطمیان ۴۹
- _____ صحت نداشتن نسب فاطمیان ۵۲
- _____ دیدگاه تفکیک ۵۴
۲. زمینه‌های حکومت فاطمیان _____ ۵۶
۳. رقابت بین دو قبیله کتامة و زناته _____ ۵۸
۴. فعالیت‌های ابوعبدالله شیعی _____ ۵۹
۵. مذهب فاطمیان _____ ۶۰
۶. حاکمان فاطمی _____ ۶۴
۷. برخی حوادث مهم در زمان حکومت فاطمیان _____ ۶۶
- یکم: انتقال حکومت از شمال آفریقا به مصر _____ ۶۶
- دوم: توجه به فرهنگ و تمدن اسلامی _____ ۶۷
- الف) شهرسازی و معماری اسلامی _____ ۶۷
- ب) صنعت و هنر _____ ۶۹
- ج) مراکز علمی و فرهنگی _____ ۷۰
۸. عوامل سقوط حکومت شیعی فاطمیان _____ ۷۳
- یکم: انشقاق و اختلافات داخلی _____ ۷۳
- دوم: آغاز جنگ‌های صلیبی و اعتماد به دشمن _____ ۷۵

فصل دوم: مبانی تعامل با اقلیت‌های مذهبی و دینی در حکومت شیعی فاطمیان در مورد

آیات و روایات و زمینه‌های آن ۷۹

۱. مبانی تعامل در آیات و روایات ۸۰

یکم: عقیده به توحید و وحدت در دین ۸۳

دوم: جدال احسن و گفت‌وگوی نیکو ۸۵

سوم: عدالت اجتماعی ۸۷

چهارم: مدارا و خوش‌رفتاری با مردم ۹۰

پنجم: سفارش اهل بیت علیهم‌السلام به همزیستی مسالمت‌آمیز با پیروان مذاهب

اسلامی ۹۵

ششم: اسلام دین رحمت و محبت ۹۹

هفتم: سیره عملی اهل بیت علیهم‌السلام و همزیستی مسالمت‌آمیز با اقلیت‌ها ۱۰۲

پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در مدینه و تعامل با اقلیت‌های دینی ۱۰۴

امام علی علیه‌السلام و تعامل با اقلیت‌های دینی ۱۰۷

۲. زمینه‌های تعامل حکومت فاطمیان با اقلیت‌های مذهبی و دینی ۱۱۳

الف) هویت مشترک ۱۱۳

ب) مشترکات اعتقادی ۱۱۴

ج) زمینه‌های سیاسی اجتماعی ۱۱۵

یکم: وضعیت سیاسی مصر در آستانه ورود فاطمیان و تعهد متقابل و

فاطمیان ۱۱۵

دوم: دشمنان خارجی مشترک ۱۱۶

ه) پیوندهای خانوادگی ۱۱۷

و) زمینه‌های اقتصادی ۱۱۹

فصل سوم: تعامل علمی - فرهنگی و اجتماعی حکومت فاطمیان با اقلیت‌های

مذهبی و دینی ۱۲۳

۱. تعامل علمی و فرهنگی با اقلیت‌های مذهبی ۱۲۴

الف) مشارکت علمی اقلیت‌های مذهبی در مراکز آموزشی در زمینه علوم دینی ۱۲۷

- یکم: مساجد و تعامل فاطمیان با اقلیت‌های مذهبی _____ ۱۲۷
- دوم: جامع الازهر و تعامل با اقلیت‌های مذهبی _____ ۱۲۹
- سوم: دارالعلم (دارالحکمه) و تعامل با اقلیت‌های دینی _____ ۱۳۴
- زمینه‌های شکل‌گیری دارالعلم فاطمیان _____ ۱۳۶
- چهارم: جامع عمرو بن عاص _____ ۱۴۲
- پنجم: تأسیس و ساخت مدرسه برای تعلیم فقه اقلیت‌های مذهبی _____ ۱۴۴
۱. پنجم) مدرسه فقهی مالکی _____ ۱۴۴
- مدرسه طرطوشی _____ ۱۴۵
- مدرسه عوفیه _____ ۱۴۵
۲. پنجم) مدرسه فقه شافعی _____ ۱۴۷
۳. پنجم) جامع أقمر مرکز فقه شافعی _____ ۱۵۰
۴. پنجم) مدرسه عادلیه _____ ۱۵۱
۵. پنجم) مدرسه ابی‌الحدید _____ ۱۵۲
- ششم: منازل علما _____ ۱۵۲
- تعلیم و تعلم علوم دینی توسط عالمان اهل سنت در قلمرو فاطمیان _____ ۱۵۶
- عالمان مذهب شافعی _____ ۱۵۸
- عالمان مذهب مالکی _____ ۱۵۹
- ب) تحصیل و تدریس علوم غیردینی توسط پیروان اقلیت‌های مذهبی _____ ۱۶۱
- یکم: علم نجوم و اقلیت‌های مذهبی _____ ۱۶۴
- دوم: اقلیت‌های مذهبی و علوم ریاضی، فیزیک و پزشکی _____ ۱۶۶
- سوم: اقلیت‌های مذهبی و علم تاریخ _____ ۱۶۹
- ج) مهاجرت عالمان برجسته اهل سنت به مصر _____ ۱۷۱
- یکم: جنادة بن محمد _____ ۱۷۳
- دوم: ابوسهل هروی _____ ۱۷۴
- سوم: حافظ أبوطاهر أحمد بن محمد سلفی اصفهانی _____ ۱۷۵
- چهارم: قاضی ابوبکر بن العربی _____ ۱۷۵

- پنجم: ابوعمران فاسی _____ ۱۷۷
- ج) مهاجرت دانشمندان علوم عقلی به مصر در عصر فاطمیان _____ ۱۷۸
- د) برگزاری آزاد مراسم دینی و مذهبی اهل سنت _____ ۱۸۱
- یکم: اذان _____ ۱۸۱
- دوم: نماز _____ ۱۸۷
- سوم: مساجد _____ ۱۹۴
- مسجد جامع عمرو بن عاص در فسطاط _____ ۱۹۵
- مسجد جامع راشده _____ ۱۹۹
- مسجد جامع عطارین _____ ۲۰۰
- مسجد طرطوشی _____ ۲۰۰
- چهارم: حج _____ ۲۰۲
۲. تعامل فرهنگی با اقلیت‌های دینی _____ ۲۰۳
- الف) تجدید و تأسیس کلیساها و کنیسه‌ها توسط اقلیت‌های دینی در قلمرو فاطمیان _____ ۲۰۶
- یکم: کنیسه‌های تعمیر و ترمیم شده در عصر خلافت فاطمیان _____ ۲۰۸
- دوم: تأسیس کلیسا در عصر فاطمیان _____ ۲۱۰
- سوم: دیرسازی در عصر فاطمیان _____ ۲۱۷
- اقدام جوهر صقلی (سیسیلی) به ساختن دیر _____ ۲۱۸
- حمایت المعزالدین الله از ساخت و ساز دیر _____ ۲۱۸
- حمایت العزیز بالله از دیرهای نصارا _____ ۲۱۹
- سیاست الحاکم بامرالله در برابر راهبان و دیرهای شان _____ ۲۱۹
- ب) سیاست دینی فاطمیان در قبال اهل ذمه _____ ۲۲۳
- یکم: تعامل المعزالدین الله با رئیس و روحانی کلیسا _____ ۲۲۴
- ج) اقامه مراسم‌های دینی و مذهبی توسط اقلیت‌های دینی _____ ۲۲۵
- یکم: انجام مراسم دینی در کلیساها _____ ۲۲۶
- دوم: نقش همسر و دختر خلیفه فاطمی در آزادی انجام مراسم دینی اقلیت‌های دینی _____ ۲۲۸

۲۲۹. تعامل اجتماعی حکومت شیعی فاطمیان با اقلیت‌های دینی
- یکم: تشییع جنازه
۲۳۱. شرکت الحافظ خلیفه فاطمی در تشییع جنازه بهرام ارمنی
۲۳۳. شرکت الحاکم خلیفه فاطمی در تشییع جنازه طبیب نصرانی
۲۳۳. تشییع جنازه زوجه ابی نصر بن اسرائیل نصرانی
۲۳۴. خلیفه العزیز و تشییع سهلان بن عثمان نصرانی
۲۳۵. دوم: اعیاد اقلیت‌های دینی
۲۳۶. عید غطاس
۲۳۷. عید نوروز
۲۴۰. عید زیتونه
۲۴۲. عید الفصح
۲۴۴. عید المیلاد
۲۴۵. عید خمیس العهد
۲۴۷. عید الصلیب
۲۴۹. سوم: حضور پزشکان اقلیت‌های دینی در دربار حکومت فاطمیان
۲۵۰. الف) منصور بن مقشر ابوالفتح مصری
۲۵۱. ب) الحقیر النافع پزشک یهودی
۲۵۲. ج) ابویعقوب بن نسطاس نصرانی
۲۵۳. د) ابوالفتح منصور بن سهلان
۲۵۳. هـ) موسی بن العازار اسرائیلی
۲۵۴. و) یوسف نصرانی
۲۶۱. فصل چهارم: تعامل سیاسی حکومت فاطمیان با اقلیت‌های مذهبی و دینی
۲۶۱. مقدمه
۲۶۲. تعامل سیاسی با اقلیت‌های مذهبی
۲۶۲. الف) به‌کارگیری اقلیت‌های مذهبی در امر وزارت
۲۶۶. یکم: وزارت ابن فرات سوم

- دوم: وزارت ابن فرات چهارم ۲۶۶
- سوم: وزارت یازوری فلسطینی ۲۶۶
- چهارم: وزارت ابوالفرج بابلی و عبدالله بن یحیی بن مدبر ۲۶۹
- پنجم: وزارت ابوالفرج مغربی ۲۶۹
- ششم: وزارت عادل علی بن سلار ۲۷۰
- هفتم: وزارت رضوان بن ولخشی ۲۷۱
- نهم: وزارت عباس بن بادیس صنهاجی ۲۷۵
- ب) حضور کاتبان اقلیت‌های مذهبی در دربار ۲۷۶
- یکم: ابو عبدالله بن سلامه بن جعفر قضاعی (متوفی ۴۵۷ ق) ۲۷۹
- دوم: قاضی موفق بن خلال ۲۸۰
۲. تعامل سیاسی با اقلیت‌های دینی ۲۸۰
- الف) استفاده از اقلیت‌های دینی در مقام وزارت ۲۸۲
- یکم: وزارت عیسی بن نسطورس قبطی ۲۸۴
- دوم: وزارت فهد بن ابراهیم ۲۸۶
- سوم: وزارت منصور بن عبدون ۲۸۹
- چهارم: وزارت زرعۃ بن عیسی بن نسطورس نصرانی ۲۹۱
- پنجم: وزارت صاعد بن عیسی بن نسطورس مصری ۲۹۱
- ششم: وزارت بهرام ارمنی ۲۹۲
- ب) حضور اقلیت‌های دینی در دیوان‌های خلفای فاطمی ۲۹۵
- مشورت خلفای فاطمی با اقلیت‌های دینی ۲۹۹
- فصل پنجم: تعامل اقتصادی حکومت فاطمیان با اقلیت‌های مذهبی و دینی ۳۰۳
۱. تعامل اقتصادی با اقلیت‌های دینی ۳۰۴
- الف) تجارت با اقلیت‌های دینی ۳۰۴
- یکم: تجارت غله جات ۳۱۰
- دوم: خرید و فروش برده و غلام ۳۱۱
- سوم: روابط تجاری مصر با سایر کشورهای جهان ۳۱۲

- ۳۱۳ _____ (ب) صنایع و حرفه‌ها
- ۳۱۳ _____ یکم: صراف‌ی
- ۳۱۶ _____ دوم: اشتغال به صنایع و حرفه‌های پردرآمد
- ۳۱۷ _____ ۲. تعامل اقتصادی با اقلیت‌های مذهبی
- فصل ششم: پیامدها و آسیب‌شناسی تعامل حکومت فاطمیان با اقلیت‌های دینی و مذهبی _____ ۳۲۱
- ۳۲۱ _____ ۱. آثار و پیامدهای تعامل حکومت فاطمیان با اقلیت‌های مذهبی و دینی
- ۳۲۲ _____ الف) الگوی نمونه و شایسته برای تعامل پیروان مذاهب و ادیان
- ۳۲۳ _____ ب) گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی
- ۳۲۶ _____ ج) گرایش اقلیت‌های دینی به اسلام
- ۳۲۸ _____ د) ایجاد رویکرد مثبت نسبت به حکومت شیعه
- ۳۳۰ _____ ۲. آسیب‌شناسی تعامل حکومت فاطمیان با اقلیت‌های مذهبی و دینی
- ۳۳۰ _____ الف) اعتماد بیش از حد برخی خلفای فاطمی به اقلیت‌های دینی
- ۳۳۲ _____ ب) نداشتن سیاست یکسان در برابر اقلیت‌های مذهبی و دینی
- ۳۳۴ _____ ج) اجبار بر ترک آیین اقلیت‌ها از سوی دستگاه حاکم
- ۳۳۷ _____ خاتمه و جمع‌بندی
- ۳۴۳ _____ کتابنامه

مقدمه

پیروان مذهب تشیع از زمان‌های گذشته تا امروز جزء مهمی از امت اسلامی را تشکیل داده‌اند؛ بخشی که همیشه به دلیل حق‌خواهی و بازگشت به اسلام ناب محمدی زیر فشار بوده‌اند و ظلم‌های فراوانی را از برخی حکومت‌ها مانند حکومت بنی‌امیه و بنی‌عباس متحمل شده‌اند. اما در گذر تاریخ حکومت‌های مقتدر شیعی نیز به وجود آمده‌اند که در تاریخ اسلام نقش‌های بسیار مهم و تأثیرگذاری ایفا نمودند. در گذر تاریخ حضور پررنگ و برجسته شیعیان به چشم می‌خورد که در تاریخ، فرهنگ و تمدن اسلامی اثرگذار بوده و قابل تحقیق و مطالعه است.

یکی از حکومت‌های مقتدر شیعی که در تاریخ اسلام اثرگذار بوده، حکومت شیعی فاطمیان است که علاوه بر تأثیر آن‌ها بر رُشد و بالندگی فرهنگ و تمدن اسلامی، از روحیه تسامح مذهبی - دینی و مدارا با اقلیت‌های مذهبی و دینی برخوردار بودند و با اقلیت‌های مذهبی و دینی، در حیطه‌های علمی - فرهنگی، سیاسی - اجتماعی و اقتصادی، تعامل مثبت و همزیستی مسالمت‌آمیز داشتند. حکومت شیعی فاطمیان، علی‌رغم این‌که حکومتی مقتدر بود، تعصب دینی مذهبی

نداشت و با مردم خویش اعم از مسلمان و غیرمسلمان به صورت یکسان و بدون هیچ تبعیضی برخورد می‌کرد.

تحقیق حاضر به منظور ارائه و فهم تعامل مثبت و سازنده حکومت فاطمیان با اقلیت‌های مذهبی و دینی فراهم شده است. روشن است که پی‌گیری اندیشه تعامل مثبت و همزیستی مسالمت‌آمیز با فرقه‌ها و گروه‌های مختلف اسلامی و غیراسلامی، در زمانی که تصویر هراسناکی از اسلام و شیعه در حال ارائه است و اندیشه اسلام‌هراسی به‌ویژه شیعه‌هراسی در گستره وسیعی در حال اشاعه است، می‌تواند روزه‌های ارتباط مثبت و گفت‌وگو میان فرقه‌های مختلف را بگشاید. متأسفانه در عصر کنونی عده‌ای از مسلمانان درصدد بدنام کردن شیعیان هستند و تلاش دارند تا تشیع را در جهان، فرقه و گروهی تندرو معرفی کنند. از سوی دیگر، تصویر ارائه شده از مسلمانان توسط فرقه‌های ضاله‌ای چون وهابیت و گروه‌های تکفیری که تنها نمادی توحش و افسارگسیختگی جاهلی را به دنبال دارد، به عنوان تصویر اسلام واقعی در حال انتشار است که در این موقعیت، یادآوری و انعکاس دوران تعامل مثبت و سازنده حکومت‌های شیعی به‌ویژه حکومت فاطمیان با اقلیت‌های مذهبی و دینی و احیای سنت تعامل و همزیستی مسالمت‌آمیز می‌تواند فضایی متفاوت و قابل قبول ارائه نماید.

پژوهش حاضر در شش فصل سازمان یافته است:

فصل اول به کلیات، مفاهیم، بایسته‌های موضوع و معرفی اجمالی خلافت فاطمی پرداخته است.

فصل دوم درباره زمینه‌ها و مبانی تعامل، از منظر قرآن کریم و سنت معصومین علیهم‌السلام بحث نموده و نمونه‌هایی از مبانی و تعامل ذکر گردیده است.

فصل سوم تعامل علمی و فرهنگی حکومت شیعی فاطمیان با اقلیت‌های مذهبی (مسلمانان) و دینی (اهل کتاب) را بررسی کرده است؛ مانند: تأسیس و ساخت مدرسه برای تعلیم فقه اقلیت‌های مذهبی، تحصیل و تدریس علوم نقلی و عقلی توسط پیروان اقلیت‌های مذهبی، مهاجرت علمای اقلیت‌های مذهبی به مصر، تجدید و تأسیس کلیساها و کنیسه‌ها توسط اقلیت‌های دینی در قلمرو فاطمیان، اقامه مراسم‌های دینی و مذهبی توسط اقلیت‌های مذهبی و دینی.

فصل چهارم به مباحث تعامل سیاسی - اجتماعی حکومت شیعی فاطمیان با اقلیت‌های مذهبی (مسلمانان) و دینی (اهل کتاب) مانند: به‌کارگیری اقلیت‌های مذهبی و دینی در امر وزارت، استخدام فقهای اقلیت‌های مذهبی در امر قضاوت، منع نکردن اقلیت‌های مذهبی از برپایی مراسم‌های اجتماعی، منع نکردن از برگزاری آداب و رسوم اقلیت‌های دینی و به‌کارگیری اقلیت‌های دینی در ادارات دولتی مانند دیوان‌ها، پرداخته است.

در فصل پنجم به تعامل اقتصادی حکومت شیعی فاطمیان با اقلیت‌های مذهبی (مسلمانان) و دینی (اهل کتاب) مانند ایجاد فضای مناسب برای تجارت و بازرگانی اقلیت‌های مذهبی و دینی، اشتغال اقلیت‌های مذهبی و دینی به حرفه‌ها و صنایع پر درآمد و صراف‌ها، پرداخته است.

در فصل ششم از پیامدها و آسیب‌شناسی تعامل حکومت شیعی فاطمیان با اقلیت‌های مذهبی (مسلمانان) و دینی (اهل کتاب)، به اختصار بحث شده است.

نویسنده با صرف وقت و بهره‌گیری از منابع متعدد و حتی المقدور از منابع دسته اول، به زعم خود تلاش نموده است تا به صورت علمی و تحلیلی و به دور از تعصبات مذهبی و فرقه‌ای به بررسی موضوع بپردازد. گمان نویسنده بر این است که بسیاری از مباحث در نوع خود، کم سابقه و کاربردی است. البته داوری در مورد این اثر بر عهده کارشناسان و صاحب‌نظران تاریخ اسلام و تشیع می‌باشد.

در پایان لازم می‌دانیم مراتب سپاس و قدرانی خویش را از همه عزیزانی که در فرایند انجام این پژوهش نویسنده را یاری نموده و در به ثمر رسیدن این اثر کمک کردند، ابراز نمایم؛ به‌ویژه از ریاست محترم پژوهشگاه جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر متقی، مسئولان و دست‌اندرکاران پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (ع) و مدیریت محترم پژوهشگاه علوم اسلامی جناب حجت‌الاسلام دکتر عزالدین رضائزاد و اعضای شورای پژوهشگاه، مدیر گروه تاریخ و سیره جناب حجت‌الاسلام دکتر حسین عبدالمحمدی که در طول تدوین اثر با نظرهای سازنده و مفید، بر غنای کار افزودند و جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمد دشتی که نظارت علمی این تحقیق را پذیرفت، تشکر ویژه داشته باشم.

محمد رضا ضیایی

۱۳۹۷/۲/۱۴